

Шумілін Антон. Формування людського капіталу у сільській місцевості засобами освіти. *Економічний дискурс*. 2024. Випуск 3-4. С. 142-150.

DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2024-2-13>

УДК 37:331.5:331.108

JEL Classification J01, J24, I21

Шумілін Антон

аспірант кафедри економіки підприємства та менеджменту

Академія праці, соціальних відносин і туризму,

м. Київ, Україна

E-mail: Shumilin.anton@gmail.com

ORCID: 0009-0006-7863-9818

ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ ЗАСОБАМИ ОСВІТИ

Анотація

Вступ. Людський капітал є одним з ключових чинників економічного розвитку та соціального прогресу суспільства. Згідно з теорією людського капіталу, інвестиції в освіту, здоров'я, культуру та інші сфери, що сприяють розвитку здібностей та потенціалу індивіда, призводять до підвищення продуктивності праці та економічного зростання. Особливо важливим є формування людського капіталу у сільській місцевості, оскільки тут існують специфічні виклики, зумовлені соціально-економічними умовами, рівнем інфраструктури та доступністю освітніх послуг.

Методи. При написанні статті застосовувалися такі методи, як: системно-структурний та порівняльний аналіз, монографічний, соціально-економічний аналіз, а також методи обробки статистичної інформації.

Результати. Одним із найбільших викликів для формування людського капіталу у сільській місцевості є недостатній доступ до якісної освіти. Для подолання зазначеного необхідно розробити і впровадити ефективні стратегії розвитку освіти у сільській місцевості. Це можна досягти через створення сучасних навчальних закладів, підвищення кваліфікації педагогів, запровадження сучасних технологій навчання, а також розвиток системи дистанційної освіти. Важливою складовою цієї стратегії є залучення інвестицій у сільську освіту. Ключову роль у формуванні людського капіталу у сільській місцевості повинна відігравати грамотна державна політика, спрямована на подолання різниці між освітою, отриманою у місті та сільській місцевості.

Перспективи. Подальші дослідження на цю тему включають аналіз ролі освіти у формуванні підприємницьких навичок, а також глибокий аналіз національної та регіональних освітніх політик щодо підтримки освіти у сільських місцевостях, визначенні ролі громадськості та місцевих організацій у формуванні людського капіталу у сільській місцевості.

Ключові слова: людський капітал, сільська місцевість, освіта, трудовий потенціал, державна політика.

Вступ.

Людський капітал є одним з ключових чинників економічного розвитку та соціального прогресу суспільства. Згідно з теорією людського капіталу, інвестиції в освіту, здоров'я, культуру та інші сфери, що сприяють розвитку здібностей та потенціалу індивіда, призводять до підвищення продуктивності праці та економічного зростання. Особливо важливим є формування людського капіталу у сільській місцевості, оскільки тут існують специфічні виклики, зумовлені соціально-економічними умовами, рівнем інфраструктури та доступністю освітніх послуг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Ідея людського капіталу має глибоке коріння в історії економічної думки. Її ранні формулювання можна знайти в «Політичній арифметиці» Вільяма Петті. Пізніше цей концепт був розглянутий у таких важливих роботах, як «Багатство народів» Адама Сміта та «Принципи» Альфреда Маршалла, а також у дослідженнях багатьох інших економістів. Проте, як самостійний напрям економічного аналізу, теорія людського капіталу сформувалася лише на межі 1950-1960-х років. Її засновником вважається відомий американський економіст Теодор Шульц.

Серед сучасних вітчизняних науковців, що досліджують людський капітал, зокрема у сільській місцевості, слід назвати О. Грішнову [1], О. Бородіну [2], Т. Кір'ян [3], Н. Головай [4].

Мета.

Мета статті полягає у дослідженні та аналізі механізмів, інструментів і практик, які сприяють ефективному формуванню та розвитку людського капіталу в сільських регіонах за допомогою освітніх засобів та визначенні основних бар'єрів та викликів, що стоять на шляху реалізації цих процесів, а також пропонування рекомендацій для покращення освітньої політики та практик у сільській місцевості.

Методологія дослідження.

При написанні статті застосовувалися такі методи, як: системно-структурний та порівняльний аналіз, монографічний, соціально-економічний аналіз, а також методи обробки статистичної інформації.

Результати.

Освіта є центральним елементом процесу формування людського капіталу, забезпечуючи індивідів знаннями, навичками та компетенціями, які є необхідними для адаптації до змін у суспільстві та економіці. Зокрема, у сільській місцевості освіта відіграє критичну роль у подоланні соціально-економічних нерівностей, підвищенні рівня життя населення та розвитку сільських територій.

Одним із ключових аспектів у процесі формування людського капіталу у сільській місцевості є забезпечення доступу до якісної освіти на всіх рівнях: від початкової до вищої значний розрив між міськими та сільськими регіонами в доступі до освіти, що негативно впливає на формування людського капіталу в останніх.

Сьогодні спостерігається диспропорція у якості освіти між міськими та сільськими школами, що зумовлено нерівністю доступу до якісних освітніх послуг за місцем проживання, і як результат обмежує можливості учнів з сільської місцевості.

З метою оцінки якості загальної середньої освіти можна застосувати два основних інструменти: динаміку результатів навчальних досягнень здобувачів освіти (для випускників старшої школи) та результати моніторингових досліджень якості освіти, що здійснюються на циклічній основі та дозволяють порівнювати якість у динаміці (для початкової та базової школи).

В Україні основною формою контролю відповідності результатів навчання здобувачів освіти вимогам державних стандартів загальної середньої освіти є державна підсумкова атестація (ДПА). Її обов'язково проходять особи, які завершують здобуття початкової (у 4 класі), базової середньої (у 9 класі) та повної загальної середньої освіти (в 11 класі).

Враховуючи, що ДПА для учнів 4 та 9 класів проводяться безпосередньо педагогічними працівниками, які й навчають цих учнів, така оцінка має суб'єктивний характер, відтак його результати не можуть слугувати виміром для якості освіти.

На рівні старшої школи як оцінки за ДПА випускникам зараховуються результати зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) з трьох навчальних предметів. Відповідно, результати ДПА для випускних класів заслуговують на більшу довіру та можуть бути використані для аналізу,

при цьому доцільно порівнювати у динаміці результати ДПА та ЗНО разом.

Нами проаналізовано результати ЗНО та ДПА з чотирьох найбільш популярних навчальних предметів у розрізі балів учнів міської та сільської місцевості протягом 2017-2021 років (з 2022 року ЗНО скасоване і замінено на національний мультипредметний тест) (рис. 1, 2, 3, 4).

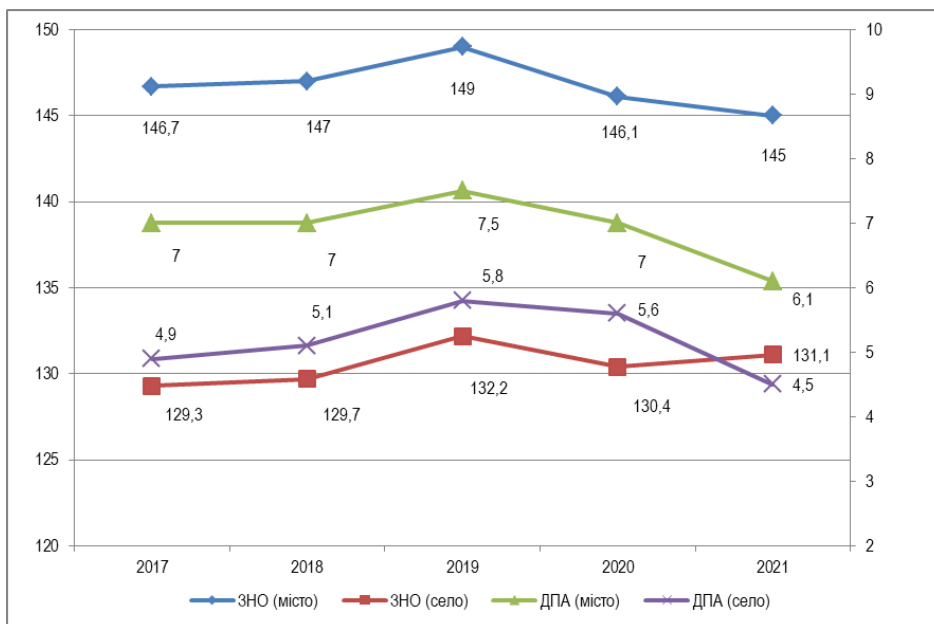

Рис. 1. Динаміка результатів ЗНО та ДПА з математики учнів міських та сільських шкіл, бали*
*Джерело: розраховано автором за даними Українського центру оцінювання якості освіти [5].

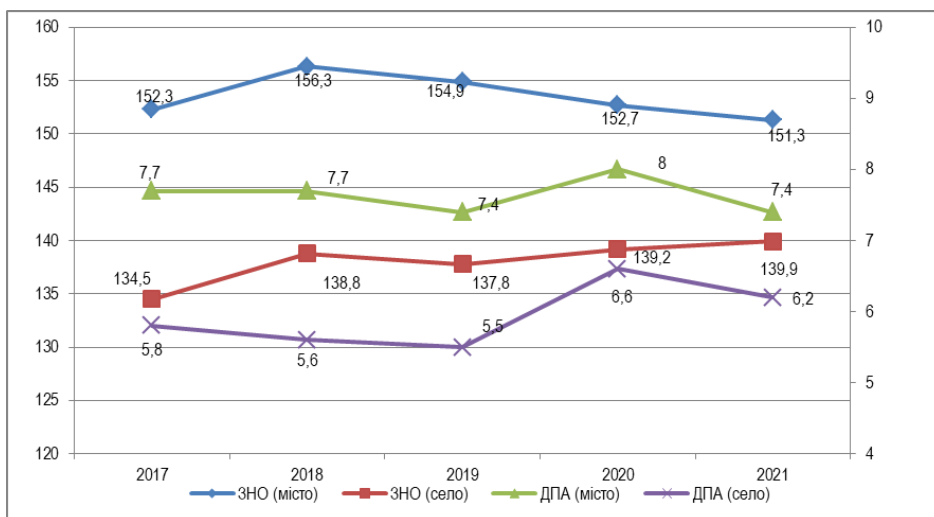

Рис. 2. Динаміка результатів ЗНО та ДПА з української мови та літератури учнів міських та сільських шкіл, бали*

*Джерело: розраховано автором за даними Українського центру оцінювання якості освіти [5].

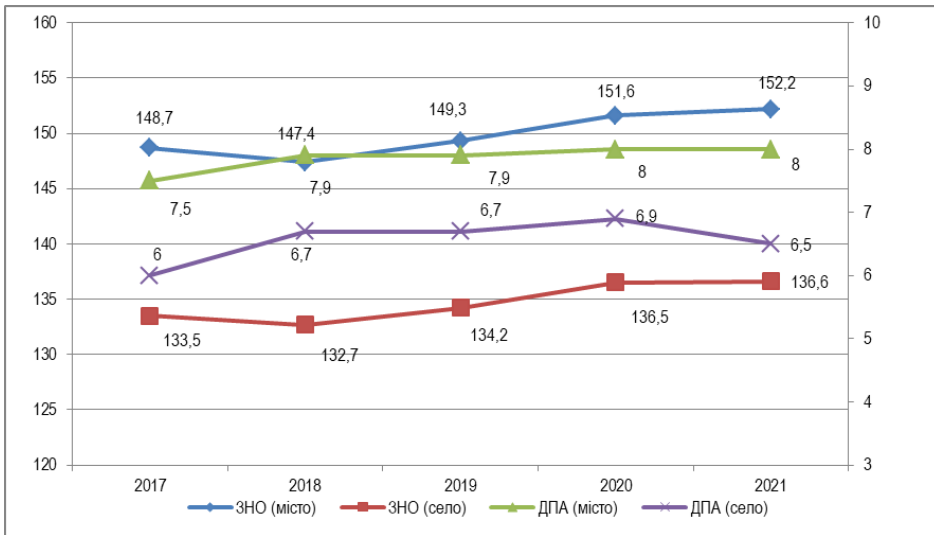

Рис. 3. Динаміка результатів ЗНО та ДПА з англійської мови учнів міських та сільських шкіл, бали*

*Джерело: розраховано автором за даними Українського центру оцінювання якості освіти [5].

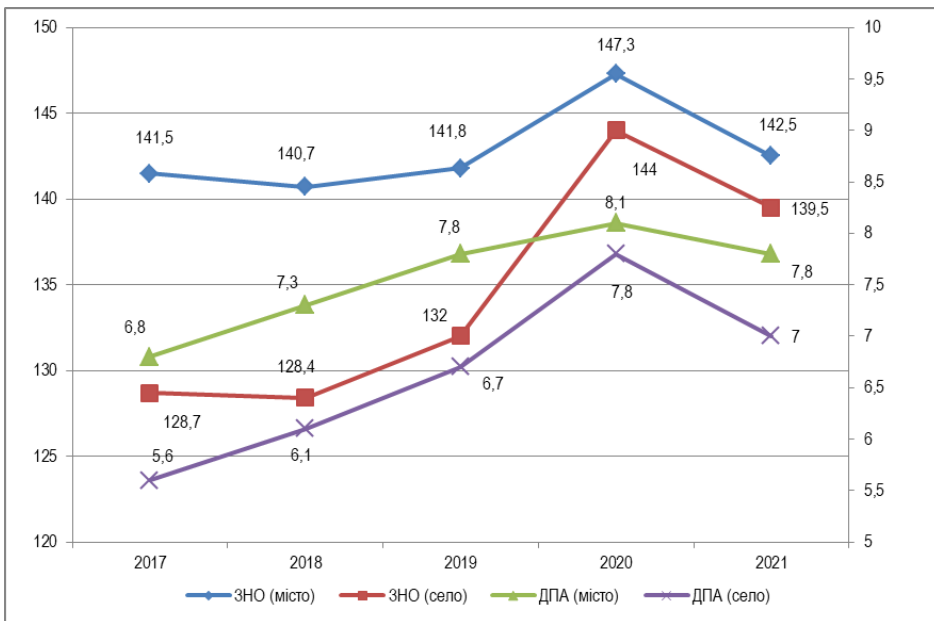

Рис. 4. Динаміка результатів ЗНО та ДПА з історії України учнів міських та сільських шкіл, бали*

*Джерело: розраховано автором за даними Українського центру оцінювання якості освіти [5].

Як бачимо, суттєвий розрив у в результатах ДПА та ЗНО учнів сільських та міських шкіл спостерігається за підсумками кожного року. Так, у 2021 році різниця з української мови та літератури становила 12 балів ЗНО і 1,2 бала ДПА на користь міських учнів (див. рис. 2), з математики – 13,9 і 1,6 (див. рис. 1), з історії України – 9 і 0,8 (див. рис. 4). Найбільший розрив відмічається з англійської мови (15,6 бала ЗНО і 1,5 бала ДПА) (див. рис. 3).

Наявність нерівності у освітніх досягненнях показують дані про відсоток учнів, які не подолали поріг, тобто не здали ЗНО (рис. 5.)

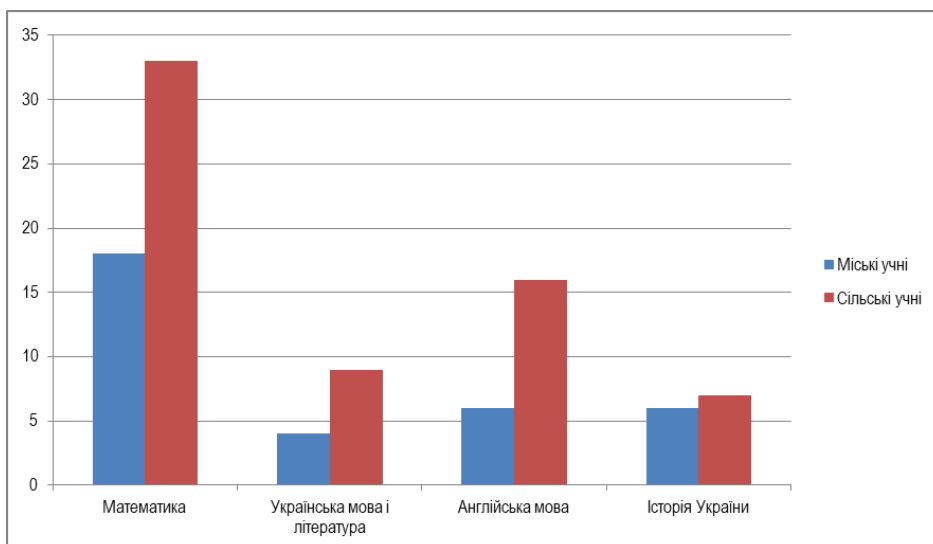

Рис. 5. Частка учнів у відсотках, які не здали ЗНО, 2021 р.*

*Джерело: розраховано автором за даними Українського центру оцінювання якості освіти [5].

Як видно з рисунку, частка осіб, які не подолали мінімальний поріг, є удвічі або навіть більшою для випускників закладів загальної середньої освіти у сільській місцевості, порівняно з міськими випускниками.

Це результат того, що освітні послуги для сільських дітей зазвичай неякісні та менш доступні, аніж для їхніх однолітків у місті. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що існує проблема нерівності доступу до якісної загальної середньої освіти на всіх її рівнях: початкової, базової та старшої. Проблема стосується всієї системи шкільної освіти, яка в процесі навчання та переходу з одного рівня освіти на інший лише поглиблюється. Тобто, нерівний доступ до якісної освіти не тільки не усувається, а навпаки, посилюється протягом навчання.

Серед основних причин такої ситуації можна назвати наступні:

1. Невелика кількість учнів у маленьких сільських школах часто призводить до проблеми нестачі годин для повноцінного навантаження вчителя, ставка якого передбачає 18 годин на тиждень. Як результат, або сільській вчитель працює на півставки, втрачаючи будь-яку мотивацію до підвищення рівня викладання дисципліни за мізерну зарплату, або читає по три – чотири предмети, тобто стає «людиною-оркестром», що, вочевидь, теж не сприяє поліпшенню рівня знань в учнів сільських шкіл, оскільки вчитель просто не в змозі якісно готуватися до кожного предмета, якісно опрацюючи кожну тему. До того ж через малий розмір сільських шкіл в них не організовується позаурочна активність для учнів, учні не мають доступу до профільного навчання та поглибленого вивчення окремих предметів.

2. Сільській місцевості бракує висококваліфікованих досвідчених вчителів. Низький рівень

заробітної плати на тлі нерозвиненої інфраструктури та загального низького рівня життя села робить практично неможливим залучення кваліфікованих кадрів у сільські школи. Крім цього, педагоги сільських шкіл більше страждають від професійної ізоляції, менше спілкуються між собою в позанавчальний час, відчувають менше здорової конкуренції, що, відповідно, негативно впливає на їхню мотивацію, призводить до відсутності стимулів до професійного розвитку.

3. Оснащеність сільських шкіл незадовільна. За даними Державної служби статистики України [6], 19% сільських шкіл взагалі не мають комп'ютерів, а близько третини – комп'ютерів, підключених до Інтернету. Низька оснащеність сільських шкіл також методичним і демонстраційним матеріалом. Якщо у містах 70-80% шкіл забезпечені спеціально обладнаними кабінетами з різних дисциплін, то на селі цей показник коливається в межах 3-40%, тобто значна більшість сільських шкіл не мають кабінетів з хімії, географії, біології, іноземних мов і літератури. Трохи більше половини сільських шкіл, а саме 53%, мають обладнані кабінети з математики та фізики і лише дві третини з них забезпечені кабінетами української мови і літератури та мають фізкультурну залу. У такій ситуації учень сільської школи повинен мати неабиякі мотивацію та здібності, щоб засвоїти матеріал і вміти застосовувати отримані в школі знання, коли досліди показують на пальцях, а інформатику викладають за підручником.

4. Умови перебування в школі часто шкідливі для здоров'я учнів. За даними Державної служби статистики України, близько чверті сільських шкіл досі не мають водогону, а більше половини – водогону з гарячою водою.

5. Незадовільний стан дошкільної освіти, яка є вкрай важливою для дітей відповідного віку, оскільки створює сприятливі умови для формування необхідних базових навичок, компетентностей, вмінь, що забезпечують фундамент для подальшого успіху дитини, її гармонійного розвитку та плавного переходу до здобуття наступного рівня освіти. В Україні ж більше половини дітей у сільській місцевості взагалі не має доступу до дошкільної освіти. За даними Державної служби якості освіти України [7], у 2023 році показник охоплення закладами дошкільної освіти дітей віком від 1 до 6 років у сільській місцевості складав лише 23,9% (у т. ч. 3,9% внутрішньо переміщені особи), в той час як у міській місцевості – 72,1% (у т. ч. 7,1% внутрішньо переміщені особи). Хоча закони України «Про освіту» та «Про дошкільну освіту» гарантують обов'язкове охоплення дошкільною освітою дітей старшого дошкільного віку, на практиці ця норма не дотримується.

6. Обмежений доступ до позашкільної освіти. Відвідування гуртків, секцій, музичних шкіл тощо сприяє розвитку розумових, креативних та інших здібностей дітей, що позитивно відображається на їхньому навчанні в школі. У той же час, за даними Інституту освітньої аналітики [8] у 2020/2021 навчальному році гуртки та секції були лише у 73% сільських закладів загальної середньої освіти, в той час як для міських закладів цей показник складав 87%. Крім того, охоплення дітей у сільській місцевості закладами позашкільної освіти (спортивні школи, клуби, оздоровчі заклади) є значно меншим за міську місцевість – із 1382 існуючих закладів позашкільної освіти лише 117 закладів (або 8,5%) знаходяться у сільській місцевості.

Отже, сільські школи в Україні не можуть забезпечити якісних освітніх послуг. Наявність приміщень і невелика кількість учнів у класі – це всі переваги сільської освіти на сьогодні. Успішність у сільській місцевості суттєво відстає від показників успішності в місті. І це щорічно підтверджують результати ЗНО і на рівні країни, і в окремих регіонах.

Проте проблеми неякісної освіти торкаються не тільки середньої, а й вищої школи. Наприклад, жодного вітчизняного закладу вищої освіти немає у рейтингу найкращих університетів світу, що щорічно публікується Міжнародним рейтинговим агентством Times Higher Education.

Тому питання інвестицій у людський капітал сільської місцевості через інноваційний розвиток системи освіти в Україні є досить актуальним і, перш за все, мають вирішуватися на державному рівні. Оскільки першоосновою кваліфікації працівників є базова середня освіта, то передусім, державна політика має бути націлена на підвищення якості надання освітніх послуг у школах сільської місцевості. На державному рівні цими питаннями мають займатися:

1. Уряд, який своїми нормативно-правовими актами затверджує вимоги до формування мережі шкіл, умови оплати праці вчителів, напрями розподілу коштів на освітню реформу, тощо.

2. Міністерство освіти та науки, що формує державну політику у сфері освіти, зокрема, розробляє та подає на розгляд Кабінету Міністрів України нормативно-правові акти у сфері освіти, визначає умови оплати праці вчителів та вимоги до їх кваліфікації, визначає критерії розподілу визначених у державному бюджеті коштів на освіту

3. Міністерство інфраструктури, до повноважень якого входить покращення, зокрема дорожньої інфраструктури, без якої неможливе покращення якості освіти у сільській місцевості

4. Міністерство цифрової трансформації, яке має гарантувати забезпечення всіх шкіл швидкісним доступом до мережі Інтернет

5. Міністерство фінансів, що має забезпечити належне фінансування заходів, спрямованих на підвищення якості освіти у сільських закладах

6. Органи виконавчої влади на місцях (міські, районні ради, ради об'єднаних територіальних громад), а також місцеві управління (відділи освіти), які мають високу впливовість на формування мережі шкіл, розподіл між конкретними закладами коштів державних субвенцій, визначення розміру заробітних плат вчителів (наприклад, шляхом встановлення розміру надбавки за престижність, що може сягати від 5% до 30% посадового окладу).

Підвищення рівня освіти мешканців села залежить і від інших стейкхолдерів, наприклад, керівників та педагогів закладів освіти, які можуть мобілізувати зусилля для реалізації окремих ініціатив для покращення якості освіти у сільських школах, а також учнів (студентів) та їх батьків, які повинні прагнути до більш якісної шкільної освіти, що розширить їх доступ до вищої освіти та дозволить отримувати більш конкурентну заробітну плату у майбутньому.

Якщо мова йде про професійну підготовку, то тут найбільш ефективним інвестором у людський капітал є підприємство, що обумовлено низкою причин. По-перше, процес навчання, який організований підприємством, має яскраво виражену практичну спрямованість на підвищення професійних навиків працівників, необхідних для даного підприємства. По-друге, процеси навчання та підвищення кваліфікації можуть відбуватися у виробничих умовах, забезпечуючи можливість негайного застосування отриманих знань на практиці, підвищуючи ефективність їх засвоєння. По-третє, підприємство може самостійно визначати найбільш перспективні напрями вкладень у людський капітал і вибирати найбільш перспективні кадри для підвищення кваліфікації. По-четверте, це створює додаткові важелі для стимулювання працівників працювати краще, а в умовах обмежених трудових ресурсів, слугує фактором закріплення кваліфікованих працівників на даному підприємстві, що особливо актуально для сучасних реалій сільської економіки. Таким чином, ефективність інвестицій у людський капітал зростає в рази.

Слід також зазначити, що дистанційна освіта та використання цифрових технологій можуть суттєво покращити доступ до якісної освіти у сільській місцевості. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології відкривають нові можливості для навчання, дозволяючи подолати географічні та соціальні бар'єри. Впровадження дистанційних курсів, онлайн-платформ та інших форм електронного навчання сприяє не лише розширенню доступу до знань, але й підвищенню мотивації до навчання серед учнів та студентів.

Висновки і перспективи.

Формування людського капіталу у сільській місцевості є складним і багатограним процесом, який вимагає комплексного підходу з боку держави, суспільства та бізнесу. Освіта є ключовим чинником цього процесу, забезпечуючи молоді знання та навички, необхідні для ефективного включення у соціально-економічне життя. Для досягнення успіху у формуванні людського капіталу необхідно забезпечити доступ до якісної освіти, розробити та впровадити ефективні стратегії розвитку освіти у сільській місцевості, підтримувати інновації та творчий підхід в освітньому процесі.

Зрештою, формування людського капіталу у сільській місцевості сприятиме не лише

економічному розвитку, але й соціальному прогресу, забезпечуючи рівні можливості для всіх членів суспільства незалежно від їхнього місця проживання. Це є важливим кроком до побудови справедливого та рівноправного суспільства, де кожна людина має можливість реалізувати свій потенціал і зробити свій внесок у розвиток країни.

Список використаних джерел

- 1.Грیشнова О. А., Брінцева О. Г. Фіктивний людський капітал: сутність,характерні особливості, чинники формування. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 1. С. 90-101.
- 2.Бородіна О. М. Людський капітал в аграрній сфері економіки України: науково-організаційні основи сучасного формування і розвитку: дис... д-ра екон. наук: 08.07.02 / Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки». Київ, 2004. 409 с.
- 3.Кір'ян Т. М. Інвестиції в людський капітал-запорука підвищення ефективності економічного розвитку. Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. Серія : Економіка та менеджмент. 2016. № 9. С. 95-109.
- 4.Головай Н. Б. Людський капітал в обліково-аналітичній системі підприємства. Концепція розвитку бухгалтерського обліку, аналізу і аудиту в умовах міжнародної інтеграції: конф., 20–22 квітня 2005 р.: тези доповідей / Київ, 2005. С. 96–98.
- 5.Офіційний сайт Українського центру оцінювання якості освіти. URL: <https://testportal.gov.ua>. (дата звернення: 22.07.2024).
- 6.Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 12.07.2024).
- 7.Офіційний сайт Державної служби якості освіти України. URL: <https://sqe.gov.ua>. (дата звернення: 18.07.2024).
- 8.Офіційний сайт Державної наукової установи «Інститут освітньої аналітики». URL: <https://iea.gov.ua>. (дата звернення: 22.07.2024).

Статтю отримано: 11.09.2024 / Рецензування 25.11.2024 / Прийнято до друку: 30.12.2024

Anton Shumilin
Postgraduate Student
Department of Enterprise Economics and Management
Academy of Labour, Social Relations and Tourism
Kyiv, Ukraine
E-mail: Shumilin.anton@gmail.com
ORCID: 0009-0006-7863-9818

THE FORMATION OF HUMAN CAPITAL IN RURAL AREAS BY MEANS OF EDUCATION

Abstract

Introduction. Human capital is a key factor in the economic development and social progress of a society. According to the theory of human capital, investments in education, health, culture, and other areas that contribute to the development of an individual's abilities and potential lead to increased labor productivity and economic growth. The formation of human capital in rural areas is particularly important due to the specific challenges posed by social and economic conditions, infrastructure levels, and the accessibility of educational services.

Methods. The research employed methods such as system-structural and comparative analysis, monographic analysis, social and economic analysis, and statistical data processing techniques.

Results. One of the greatest challenges in forming human capital in rural areas is the limited access to quality education. To address this issue, it is necessary to develop and implement effective strategies for educational development in rural areas. This can be achieved by establishing modern educational institutions, enhancing the qualifications of teachers, introducing modern teaching technologies, and developing distance education systems. An important component of this strategy is the attraction of investments in rural education. A key role in the formation of human capital in rural areas should be played by sound government policies aimed at eliminating disparities between education in urban and rural areas.

Discussion. Future research on this topic should include an analysis of the role of education in developing entrepreneurial skills, as well as an in-depth examination of national and regional education policies that support rural education. The role of public and local organizations in the formation of human capital in rural areas should also be explored.

Keywords: human capital, rural areas, education, labour potential, government policy.

References

1. Hrishnova, O.A., & Brintseva, O.H. (2015). Fiktyvnyi liudskiy kapital: sutnist, kharakterni osoblyvosti, chynnyky formuvannia [Fictitious human capital: essence, characteristic features, factors of formation]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika* [Demography and Social Economy], 1, 90-101. [in Ukr.].
2. Borodina, O.M. (2004). *Liudskiy kapital v ahraunii sferi ekonomiky Ukrainy: naukovo-orhanizatsiini osnovy suchasnoho formuvannia i rozvytku*. Doctor's thesis. Natsionalnyi naukovyi tsentr «Instytut ahraunoi ekonomiky». Kyiv.
3. Kirian, T.M. (2016). Investytsii v liudskiy kapital-zaporuka pidvyschennia efektyvnosti ekonomichnoho rozvytku [Investment in human capital is the key to improving the efficiency of economic development]. *Problemy innovatsiino-investytsiinoho rozvytku. Seriya : Ekonomika ta menedzhment* [Problems of Innovative and Investment Development. Series: Economy and Management], 9, 95-109. [in Ukr.].
4. Holovai, N.B. (2005). Liudskiy kapital v oblikovo-analitychnii systemi pidpriemstva [Human capital in the accounting and analytical system of the enterprise]. *Kontseptsiiia rozvytku bukhhalterskoho obliku, analizu i audytu v umovakh mizhnarodnoi intehtatsii: konf.* Kyiv, 99–98.
5. Ofitsiinyi sait Ukrainskoho tsentru otsiniuvannia yakosti osvity. Retrieved from <https://testportal.gov.ua>.
6. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. Retrieved from <https://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby yakosti osvity Ukrainy. Retrieved from <https://sqe.gov.ua>.
8. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi naukovoii ustanovy «Instytut osvithoi analityky». Retrieved from <https://iea.gov.ua>.

Received: 09.11.2024 / Review 11.25.2024 / Accepted 12.30.2024

